

шаңарақлардың перзентлери тийкарланған хужжетлер бойынша бийпул қабыл етилди. Өзбекстан Республикасы Президентиниң 2018-жыл 16-августтағы «Арал бойы регионы балалары ушын реабилитация орайына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген Мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў шөлкемин шөлкемлестириў ис-илажлары ҳаққында»ғы ПҚ-3909-санлы қарарына тийкарланып, Нөкис қаласы «Нур» мекән пукаралар жыйынан 120 орынға мөлшерленген «Имкон» реабилитация орайларына ийе көп тармақлы қәнигелестирилген мәмлекетлик мектепке шекемги билимлендириў мәкемеси 2019-жыл 4-апрельден баслап иске түсти. Және де мәмлекетимизде мектепке шекемги билимлендириўдин жаңа түри енгизилмекте. Мобиль топарлар базасында мектепке шекемги билимлендириў хызметлерин көрсетиў бойынша тәжирийбе-сынаў жойбарын әмелге асырыў ҳаққында Хүкимет қарары (786-сан, 18.09.2019.) қабыл етилди. Қарарға муўапық, 2019-2020-оқыў жылынан баслап, мектепке шекемги билимлендириў мобиль топарлары тәжирийбе сыпатында Қарақалпақстан Республикасы ҳәм ўәлаятлар айырым районларында, қайта үскенеленген ISUZU НС 40 автобусларында шөлкемлестириледі. Мобиль топардың ўазыйпаларынан бири мектепке шекемги билимлендириў менен қамтып алынбаған балалардың ҳәр тәрәплеме жетик, интеллектуал камал табыўына шараят жаратыўдан ибарат. Мобиль топарларға 3 жастан 7 жасқа шекем болған, мектепке шекемги билимлендириў мәкемелерине бармайтұғын балалар қабыл етиледі. Бүгинги күнде мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеринде 4769 педагог тәлим-тәрбия бермекте. Соннан, 1601 жоқары мағлыўматлы, 3172 орта мағлыўматлы, 168 қәниге емес. Ал соннан, 3240 тәрбияшы болып, 711 жоқары мағлыўматлы, 2529 орта мағлыўматлы. 2018-жылы 15-февраль күнги Өзбекстан Республикасы Жоқары ҳәм Орта Арнаўлы Билимлендириў Министрлигиниң буйрығына

тийкарланып, мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлерин жоқары мағлыўматлы кадрлар менен тәмийнлеў мақсетинде Халық Билимлендириў Хызметкерлерин Қайта Таярлаў ҳәм Олардың Қәнигелигин Арттырыў Аймақлық Орайында 2018-жыл 22-февраль күннен баслап 695 тәрбияшы, 173 дефектолог, 82 психолог кәсиплик таярлықтан өткерилип, мектепке шекемги тәлимди жоқары мағлыўматлы қәнигелер менен тәмийинлеўге ерисилди. Бүгинги күнде бизиң мектепке шекемги билимлендириў шөлкемлеримиз, балалардың индивидуал зәрүрликлерин есапка алған ҳалда, ерте жас ҳәм мектепке шекем жастағы балалардың раўажланыўына қойылатұғын мәмлекетлик талаплар ҳәм мәмлекетлик оқыў дәстүри бойынша ҳәр тәрәплеме раўажланыўы ушын қолайлы шараятлар жаратып бермекте. Мектепке шекемги тәрбия мәкемелериндеги тәлим-тәрбияның тийкарғы мақсети физикалық жақтан саў-саламат, ақыл-еси пүтин, интеллекти раўажланған, логикалық пикирлейтуғын, руўхый бай, өз пикирин еркин айта алатұғын жетик шахсты тәрбиялаў болып табылады [3:56]. Мектепке шекемги тәрбия мәкемелери хызметкерлери буларды терең түсинип ертеңги келешегимиз болған әўладларымызды миллий, мәдений қәдириятлар, өзлигимизди аңлаў, миллий мақтаныш, Ұатанға муҳаббат, жасы үлкенлерге ҳәм кишилерге, ата-аналарына ҳүрмет-иззет түсиниклерин ҳәм сезимлерин сиңдирип барыўы лазым. Себеби, дөгерек этираптағы адамлардың сөйлеў мәденияты, өз ара мүнәсибети тәсиринде бақшада тәрбияланып атырған жас балалардың сезимлери раўажланып барады ҳәм жеке өзгешеликлери пайда бола баслайды.

Жуўмақлап айтқанда, мектепке шекемги билимлендириў системасы үзликсиз тәлимнің биринши басқышы болып, бул жүдә жуўапкершиликли ҳәм әҳмийетли басқыш болып есапланып, келешегимиз болған жас әўладтың тәлим-тәрбиясында педагог-тәрбияшыларға үлкен ўазыйпалар ҳәм жуўапкершиликти жүклейди.

Әдебиятлар

1. «Илк қадам» Мактабгача таълим муассасасининг Давлат ўқув дастури. –Тошкент: 2018.
2. “2017-2021 йилларда мактабгача таълим тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2016 йил 29 декабрдаги ПҚ-2707-сонли Қарори.
3. Тлеумбетова К.Д. ҚМУ жанындағы педагог кадрларды қайта таярлаў ҳәм олардың қәнигелигин жетилистириў аймақлық орайы “Мектепке шекемги билимлендириў: тәжирийбелер, машқалалар ҳәм раўажланыў перспективалары” атамасындағы Республикалық илимий - әмелий конференциясы. –Нөкис: 2019, 56-б.

РЕЗЮМЕ

Мақолада бугунги кунда Қарақалпақистонда мактабгача таълим тизими ва мактабгача таълим ташкилотларининг ривожланиши бўйича қатор маълумотлар келтирилган. Унга мактабгача таълим тизимининг ҳолати, мактабгача ёшдаги болаларнинг мактабгача таълим ташкилотларига қамраб олиниши ҳақидаги ва ташкилотларнинг фаолияти ҳақидаги маълумотлар манбаларга таянган ҳолда баён этилган.

РЕЗЮМЕ

В статье приводятся некоторые информации о системе дошкольного образования Каракалпакстана и развитие дошкольных учреждений на настоящий момент. Состояние дошкольной системы образования, состояние охвата детей дошкольного возраста в дошкольные учреждение и основные деятельности дошкольных учреждений обосновывается на примере источников.

SUMMARY

The article provides a number of information on the development of preschool education and preschool education system in Karakalpakstan today. The state of the pre-school education is based on sources about the enrollment of preschool children in pre-school education institutions and the activities of the organizations.

ТАРИХИЙ-БАДИЙ АСАРЛАР ВОСИТАСИДА КУРСАНТЛАРДА ҲАРБИЙ ЖАСОРАТ СИФАТЛАРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ ТАМОЙИЛЛАРИ

М.У.Муродиллаева – катта ўқитувчи

Ўзбекистон Республикаси Қуролли Қучлари академияси

Таянч сўзлар: олий ҳарбий таълим муассасалари, тарихий-бадий асарлар, ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантириш, ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантириш тамойиллари.

Ключевые слова: высшие военные учебные заведения, историко-художественные произведения, развитие качеств воинской отваги, принципы развития качеств воинской отваги.

Key words: higher military educational institutions, historical-artistic works, development of qualities of military courage, principles of development of qualities of military courage.

Бўлажак офицерларда ривожлантирилиши лозим бўлган касбий фазилатлар сирасида жасорат сифатлари муҳим аҳамият касб этади. Бинобарин, уларнинг бу сифатларга эга бўлиши ҳарбий фаолият моҳиятини

чуқур англаб етишга ундайди, асл ватанпарвар эканлигини исботлаб беради.

Олий ҳарбий таълим муассасаларида сюжетида жасорат, мардлик, қахрамонлик, довюраклик, ватанпар-

варлик ғоялари илгари сурилган тарихий-бадий асарларни мустақил ёки машғулотлар давомида ўрганиб бориш таълими ва маънавий-маърифий ишларни ташкил этишда самарали тарбиявий таъсир эга. Асар қаҳрамонлари бўлган афсонавий ёки тарихий шахсларнинг сиймоси, улар томонидан кўрсатилган жасорат, мардлик, қаҳрамонлик, довюраклик, ватанпарварликнинг бадий-хиссий жиҳатдан ёритилиши олий ҳарбий таълим муассасалари курсантларининг кўз олдида намоён бўлиб, уларнинг хиссий-эстетик, иродавий ва маънавий-ахлоқий жиҳатдан тарбиялашга улкан ёрдам беради.

Ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантиришга қаратилган жараённинг самарали кечиши, энг аввало, аниқ мақсадга йўналтирилган педагогик фаолиятда устуворлик касб этувчи тамойилларнинг аниқланишига боғлиқ. Устувор тамойилларни моҳияти ҳамда уларнинг тарихий-бадий асарлар воситасида курсантларда жасорат сифатларини ривожлантиришдаги аҳамияти хусусида сўз юритамиз:

1. Тарихийлик тамойили тарихий-бадий асар воситасида тарихий воқеликлар ва жараёнлар билан танишиш, уларнинг моҳиятини англашда тарихий маълумотлар, хужжатларга мурожаат қилинганлик, ижтимоий-тарихий моҳиятга эга ҳаёт тарзи асарнинг “ядроти”ни ташкил этиши, тарихий ҳақиқатларнинг имкон қадар аслиятига даҳл қилмаган ҳолда ёритилиши, шу билан бирга миллий тарихга ҳурмат билан ёндашиш, халқнинг неча минг йиллик кечмишини инкор этмаслик, аксинча, миллий тарих билан фахрланиш каби ҳолатларни ифодалайди. Мазкур тамойил тарихий-бадий асарлар восита сифатида курсантларда жасорат сифатларини ривожлантириш учун миллий тарихимиз моҳиятини чуқур англаб етиш, унга ҳурмат-эҳтиромда бўлишга ундайди.

2. Бадий ифодавийлик ва хиссий таъсирланиш тамойилида тарихий-бадий асарларнинг қиймати уларнинг хиссий таъсирини кучайтиришга ёрдам берувчи бадий ифодавийлик, ифодавийлик “нутқнинг тингловчи томонидан қабул қилинишини таъминлаши” [1:62], бадий ифодавийлик тарихий жанрда яратилган асарларни ифода услубининг раво бўлиши таъминланади. Ифодавийлик бўлажак офицерларда асар қаҳрамонлари сиймосида жасорат сифатларига эришиш эҳтиётини юзага келтиради. Зеро, асар қаҳрамонларининг жасорати, мардлиги ва қаҳрамонлиги бадий ифодавийлик воситасида курсантларга хиссий таъсир кўрсатади.

3. Тарихий ворислик тамойили. Авлодларни аجدодларнинг бой тарихий мероси билан таништириш, уларнинг турмуш тарзи, ҳаётини интилишлари, ижтимоий мақсадларидан хабардор қилиш, аجدодлар анъаналарини асрашга ундаш учун хизмат қилади. Ҳарбий мавзуларда яратилган, моҳияти ва мазмунида ҳарбий ҳаётга доир воқеа ҳодисалар акс эттирилган

тарихий-бадий асарлар тарихий ворислик тамойили моҳиятини акс эттирган. Шу билан бирга бундай асарлар иши билан ижтимоий-педагогик аҳамиятга эга бўлиб, улар воситасида ҳар бир ҳарбий шахс жасорат сифатларини ривожлантириш баробарида, аجدодларимиз муқаддас деб билган ўз юртини ўзининг номус-ори, шаъни, ғурурини муҳофаза қилганидек ҳимоя қилишлари, ҳаттоки ўз ҳаётларини унинг озодлиги, тинчлиги ва осойишталиги йўлида қурбон қилишдан заррача ҳайикмай мардлик ва жасурлик сифатларига эга бўлганликлари тўғрисида қимматли ва ўрнатқич олишга ундовчи тарихий воқеа ҳодисалардан бохабар қилади. Пировардида, курсантларда ҳарбий анъаналарга содиқ бўлиш, она юртга садоқат, ватанпарварлик, жасорат, мардлик сифатлари мустаҳкамланиб, уларнинг қон қонига сингиб боришига замин яратилади.

4. Иродавий фаоллик тамойили. Мазкур тамойил асосини ирода ҳамда фаоллик ташкил қилади. “Шахс томонидан ўзининг мақсадга йўналтирилган ҳаракат ва интилишларини такомиллаштиришдаги ички ва ташқи тўсиқларни енгишга қаратилган малакаларда ифодаланган хулқ-атвори ва фаолиятининг онгли бошқарилиши” [5:373] сифатида намоён бўладиган ироданинг муайян ҳолати фаоллик негизида акс этади.

Э.Г.Ширяеванинг қайд этишича, иродавий фаоллик “иродавий ҳолатларни, иродавий жараёнларни ва шахснинг иродавий хусусиятларини, яъни, фаолиятни амалга оширишда иштирок этадиган руҳий жараёнларни белгилаб беради ҳамда, ўзида фаолият мотивлари ва мақсадларини рўёбга чиқаришнинг ўзига хос йўллари [4:3]ни ифодалайди. Қайд этилган қарашларни чуқур ва теран таҳлил қилар эканмиз, таҳлилларимиз натижаси ҳарбий бўлган ҳар бир шахс мустаҳкам ва метин ирода, мустақим фаоллик сифатлари мужассам бўлишини лозим тақозо этади.

5. Ҳарбий кадриятларнинг устуворлиги тамойили. Дарҳақиқат, ҳарбий кадриятларнинг олий кадриятга айланиши тарихий-бадий асарлар воситасида таъминланади. Тарихий воқеа-ҳодисалар, тарихий жараёнларни бадий таъсирчанлиги асосида ифодалайди. Н. В. Черникованинг фикрига кўра, “ҳаётини кадриятлар, ахлоқ меъёрлари ва қоидалари фақатгина ҳис-туйғулар орқалигига ривожланаётган шахснинг кадриятлари ва меъёрларига айлана олади” [3:65]. Бу эса курсантларни хиссий-эстетик ва ахлоқий руҳда тарбиялашда муҳим ўрин тутди. Хиссий-эстетик ва ахлоқий руҳда тарбияланган ҳар бир курсант аждодлар томонидан улуғланган ҳарбий кадриятлар, анъаналарни ўзининг шахсий кадриятлари сифатида эъзозлайди.

Ҳар бир қўшиннинг муайян таркибий тузилма ҳамда ҳарбий атрибутларга эга бўлиши, “ҳарбий парадларни ташкил этиш; парад чоғида ҳарбий қисмларнинг бошликлари ўз қўмондонларига қўшиннинг маросимда ҳозир бўлганлиги тўғрисида ҳисоб бериш; қўмондонга мадҳу-сано айтиш (бугунги кундаги “Соғлиқ-саломатлик тилаймиз”, “Ватанимга садоқат билан хизмат қиламан” тарзида билдирилувчи тилақлар); қўшиннинг ҳарбий парадда ўзининг маросим либосида иштирок этиши; қўшин таркибига кирувчи ҳар бир бўлинма ўзигагина хос либосга эга бўлиши; ҳарбий парадда ҳар бир бўлинманинг ўз байроқлари билан иштирок этиши, белгиланган майдон бўйича мусика садолари остида шахдам қадам ташлаб ўтиш” [2:12] қабилар ҳарбий кадриятлар сифатида улуғланганликни намоён этади.

6. Анъаналар ва новацион ғоялар бирлиги тамойили. Тарихий ворислик негизида, энг аввало, аждодлар томонидан қадрият сифатида ардоқланган анъаналар кузатилади. Араб тилидан таржима қилинганда “наследан наслга ўтувчи қоида” деган маънони англатадиган “анъана” тушунчаси ёрдамида “ҳаётда қарор

топган (топаётган) удум, урф-одат ва бошқа амаллар” [1:89] тушунилади. Жасорат сифатларини ривожлантиришда курсантларнинг аждодларнинг ҳарбий мероси билан таништириш билангина чекланиб қолмай, улар негизида соҳадаги ўзгаришлар, ҳарбий мутахассисларнинг касбий фаолиятга бўлган ёндашуви, янги тенденциялар ҳақида ҳам маълумотларни бериб ўтиш мақсадга мувофиқ саналади. Бу тарихий-бадий асарларни ўрганиш, мазмунини чуқур ва теран таҳлил қилиш, амалий машғулотларни ташкил этишда инновацион ҳамда ахборот технологиялари ёрдамида амалга оширилади.

7. Интерфаол ёндашув тамойили. Ушбу тамойил негизида интерфаоллик ётади. Моҳиятга кўра интерфаоллик шахсларнинг “билим, кўникма, малака ва муайян ахлоқий сифатларни ўзлаштириш йўлида биргаликда, ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракатни ташкил этиш лаёқатига эгалликларини англатади. Мантикий нуқтаи назардан эса интерфаоллик, энг аввало, ижтимоий субъектларнинг суҳбат (диалог), ўзаро ҳамкорликка асосланган ҳаракат, фаолиятни олиб боришларини ифодалайди [5:5]. Тамойил ёрдамида тарихий-бадий асарларни ўрганиш жараёнида курсантларнинг амалий топшириқларни биргаликда, ўзаро ҳамкорлик асосида бажариши, лойиҳаларни тайёрлашда жуфтлик, кичик ва катта гуруҳларда ишлаши, тақдиротларни жамоавий муҳокама қилишини англатади. Замонавий шароитда тарбиявий вазиятларни ҳал қилишда ҳам интерфаол методлар самарали методлар сифатида тан олинган. Зеро, интерфаол методлар “нафақат бўлажак мутахассисларнинг ижтимоий-психологик компетентлигини оширишни таъминлайди” [4:6], балки шахсга самарали таъсир этишининг “энг қисқа йўлини кўрсатиб беради. Бинобарин, интерфаол методлар ёрдамида шахсга самарали таъсир этиш воситаси жамоа саналади [2:98]. Қолаверса, тажриба-синов ишларини амалга оширишда ҳам интерфаол методлардан самарали, ўринли фойдаланиш мақсадга мувофиқ саналади. Тамойил ёрдамида ана шу ҳолат ҳам ёритилади.

8. Муаммоли ёндашув тамойили. Инновацион таълим муҳитида шахсга тайёр билимларни бериш эмас, балки уни билимларни ўзлаштиришга методик жиҳатдан тўғри йўналтира олиш долзарблик касб этмоқда. Шунга кўра, жасорат сифатларини ривожлантириш жараёнида уларни муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, педагогик кейсларни ечиш, муҳокамалар жараёнида “ғояга қарши ғоя” асосида иш кўришга жалб этиш муҳимлигини англатади. Интерфаол методлар ёрдамида муаммоли характерга эга вазиятларнинг ечимини топишга йўналтирилди.

9. Синергетик ёндашув тамойили. Синергетик ёндашув нуқтаи назаридан шахс камолоти “унинг ташки таъсирларсиз ички имкониятларига таянган ҳолда ўз-ўзини камолга етказишини таъминловчи жараён сифатида кўрилади. Бу жараёнда янги даражани ифодаловчи (аввалгидан кўра сифат жиҳатдан яхшироқ) хо-

латга эришилади. Бошқача айтганда, асосий диққат қайта шаклланиш, яъни, шахс қиёфасида содир бўлган кескин ўзгаришлар (янги фазилятларнинг шаклланиши)га қаратилади. Курсантларда жасорат сифатларини ривожлантириш ўзаро ҳамкорликни тақозо қилиб, ҳамкорлик “педагог ва курсантлар ёки курсантларнинг ўзларининг орқали юзга келади. Шу сабабли синергетик парадигмада интерфаол методлар талабалар шахсининг ривожланишига таъсир этувчи асосий омил сифатида қайд этилади” [3:71]. Ўз-ўзини ривожлантириши жамоавий фаолият жараёнида ўзаро бир-бирларига таъсир кўрсатиш, педагог билан ҳамкорлик эса улар ўртасидаги тескари алоқа асосида кечеди.

10. Креатив ёндашув тамойили. Тарихий-бадий асарлар воситасида курсантларда жасорат сифатларини ривожлантиришда креатив ёндашувнинг устуворлиги улар томонидан амалий топшириқларни бажариш, лойиҳаларни тайёрлашда кўзга ташланади. Курсантларнинг индивидуал, жуфтли, гуруҳли, жамоавий фаолияти якунида топшириқлар, лойиҳалар креатив, оригинал ечимга эга бўлиши зарур. Креатив ёндашув тамойили айнан мана шу ҳолатларни ифодалашга хизмат қилади.

11. Ижтимоий ва гуманитар фанлар интеграцияси тамойили. Ушбу тамойил ўқув фанлари сирасида ижтимоий ва гуманитар фанларнинг бир-бирини тақозо этишини англатади. Ижтимоий моҳиятга эга тарих, гуманитар характерни касб этувчи адабиёт фанларининг дидактик имкониятлари, шахсни шакллантиришдаги роли, унда бадий-эстетик ва ахлоқий фазилятларни тарбиялашдаги ўрни олий ҳарбий таълим муассасаларида курсантларда жасорат сифатларини ривожлантиришда кенг имкониятларни очади. Курсантларда жасорат сифатларини ривожлантириш жараёнида ижтимоий ҳамда гуманитар фанлар ўртасидаги интеграциянинг таъминланиши эса уларнинг дидактик, тарбиявий ва ижтимоий имкониятларини бир нуктага жамлаш орқали юқори самарадорликка эришишни назарда тутди.

Хулоса қилиб айтганда, тарихий-бадий асарлар воситасида курсантларда ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантиришда қутилган натижаларга эришиш бу жараённинг самарали кечишини таъминловчи тамойилларга боғлиқ. Назарий таҳлил, олий ҳарбий таълим муассасаси амалиётини ўрганиш ва таҳлил қилиш асосида тарихийлик, бадий ифодавийлик ва ҳиссий таъсирланиш, тарихий ворислик, иродавий фаоллик, ҳарбий кадриятларнинг устуворлиги, анъаналар ва новацион ғоялар бирлиги, интерфаол, муаммоли, синергетик ҳамда креатив ёндашувлар, ижтимоий ва гуманитар фанлар интеграцияси каби тамойиллар тарихий-бадий асарлар воситасида курсантларда ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантиришда самарали эканлиги аниқланди. Педагогик амалиётда ушбу тамойиллар асосида иш кўриш қутилган натижага эришишни кафолатлайди.

Адабиётлар

1. Ляудис В.Я. Методика преподавания психологии. – М.: Психология, 2003. – С. 6.
2. Маклаков А.Г. Общая психология / Учебник для вузов. СПб.: -Питер: 2006. – С. 373.
3. Мамажонов М. Миллий ҳарбий анъаналар ва уларнинг тарбиявий имкониятлари / Методик тавсиянома. – Т.: ЎзПФТИ, 2007. 12-б.
4. Халанская В.А. Самоорганизация личности студента в процессе обучения с помощью активных методов. – М.: Изд-во СГУ, 2010. – С. 71.
5. Черникова Н.В. Педагогические принципы эстетического воспитания студентов – будущих учителей // http://www.tsutmb.ru/nayk/nauchnyie_meropriyatiya/int_konf/mezhdunarodnyie/lichnostnoe/uchitelej.

РЕЗЮМЕ

Мазкур мақолада ҳарбий жасорат сифатларини ривожлантириш, таълим жараёнида мазкур сифатларни ривожлантириш воситаларидан самарали фойдаланиш, тарихий-бадий асарларнинг тарбиявий аҳамияти, педагогик фаолиятда уларнинг тамойилларининг устуворлиги ҳақида мулоҳазалар берилган.

РЕЗЮМЕ

В данной статье подробно рассматриваются вопросы развития качеств воинской отваги, одного из видов профессиональной деятельности будущих офицеров в системе высшего военного образования, эффективного использования средств развития этих качеств в обучении, воспитательной ценности историко-художественных произведений в развитии воинской отваги, приоритете их принципов в педагогической деятельности.

In this article, there is described the development of military courage qualities as one of the professional activities of future officers in higher military educational institutions, the effective use of the means of development of these qualities in the educational process are given in detail.

HUQÍQÍY BILIMLER TIYKARÍNDÁ AKADEMIYALÍQ LICEY OQÍWSHÍLARÍNÍN PUQARALÍQ POZICIYASÍN RAWAJLANDIRIW

N.T.Ornibetov – assistant oqıtıwshı

Ájiniyaz atındaǵı Nókis mámleketlik pedagogika institutı

Tayanch soʻzlar: globallashuv, fuqarolik, fuqarolik pozitsiyasi, qadriyatlar, huquqiy ong, huquqiy taʼlim, huquqiy tarbiya, huquqiy madaniyat.

Ключевые слова: глобализация, гражданственность, гражданская позиция, ценности, правосознание, правовое образование, правовое воспитание, правовая культура.

Key words: globalization, citizenship, civic stand, values, legal consciousness, legal education, legal culture.

Búgingi kúnde dúnyada júz berip atırǵan waqıyalar, globallasıw processleriniń tezlesiwı hám keńeyiwı, túrli aymaqlarda júzege kelip atırǵan krizisler Fr.Nicshe pikiri menen aytqanda: «barlıq qádiriyaqlardı qayta bahalaw»[1]ǵa alıp kelmekte hám bul bahalaw ayırım qarama-qarsılıqlarǵa, hátteki destruktiv ózgesheliklerge iye. Búgingi kúnde ayırım batıs mámleketleri globallasıw hám demokratiya bayraǵı astında óz mádeniyatların basqa aymaqlarǵa jayıwǵa umılmaqta. Qarama-qarsılıqlarǵa bay bolǵan bunday mashqalalardı anlaw ushın jaslarǵı dástúrlér hám qádiriyaqlarımız tiykarında tárbiyalaw, olardıń huquqiy sanasın hám huquqiy mádeniyatın jetilistiriw, erkin pikirlew, turmıshlıq poziciyasın, keń dúnyaqarasın qalıplestiriw hám rawajlandırıwǵa kómeklesiw talap etiledi.

Bunnan kelip shıǵıp, akademiyaqı licey oqıwshılarında puqaralıq poziciyasın qalıplestiriw-hár bir oqıwshıda eń áwele óz xalqınıń tariyxı, ruwxıy qádiriyaqları, watanımızdın imkaniyatları hám keleshegin biliw, onı qadırlaw, onnan quwanıw, elimiz tınıshlıǵı, watanımız rawajı hám xalıq abadanlıǵı ushın juwapkershilikti seziw, óziniń huquqların hám minnetlerin jaqsı biliw menen birge olardı tolıq ámelge asırıw, hár qanday jaǵdayda da milliy máplerdi qorǵay alatıwın pazıyletlerdi tárbiyalawdan ibarat. Birinshi Prezidentimiz Islam Karimov aytqanıday, “hámimizdın tiykarǵı wazıypamız – jaslarımızdın erkin pikiri hám dúnyaqarasınıń qalıplesiwine kómeklesiw, turmısta óz poziciyasın bekkem belgilep alıwǵa járdemesiw, olardı sanalı hám bilimli etip tárbiyalaw, átirapımızdaǵı waqıyalarǵa itibarsız bolmaw, mámleketke tiyisilik sezimi menen jasawǵa úyretiwden ibarat” [2:100].

Bekkem puqaralıq poziciyası qalıplesken oqıwshı mámleketke tiyisilikti anlap jetedi, jáne de bul oqıwshıda watanıyiwshilik sezimi, konstituciya, nızamlardı hám mámleket nıshanların húrmet etiw sezimi joqarı boladı. Sonday-aq, puqaralıq bir tárepten jámiyette shaxstın gárezsizligin, ekinshi tárepten adamlardıń jámiyet turmısındaǵı qatnasında sawlelenetuǵın joqarı dárejede birlikti názerde tutatuǵın qaraslardıń jıyındısın anlatadı. Puqaralıqtı anlatatuǵın ayırım áhmiyetli tárepler dep tómendegilerdi atap ótsek boladı:

- puqaranıń óz huquqların túsiniwi hám onı turmısta qollanıw kónlikpesi;
- basqa puqaralardıń huquqların húrmet etiwı;
- puqaranıń óz is-háreketi ushın jeke juwapkershiligi;
- mámleket hám jámiyet aldındaǵı óziniń huquqıy hám ádep-ikramlılıq juwapkershiligin anlawı;
- puqaralardıń teńligi;
- joqarı ruwxıy ádeplilik ólshemlerge tiykarlanıp, sociallıq reallıqqa obyektiv hám kritikalıq jantasıw, hákimiyat penen, basqa puqaralar hám jámiyetlik birlespeler menen unamalı pikir júrgiziw qábileti;
- puqaralıq ózlikti anlaw hám t.b[3].

Usı maqsette akademiyaqı licey oqıwshılarınıń puqaralıq poziciyasın rawajlandırıwda oqıw orınlarında jámiyetlik pánlerdiń ornı ayırıqsha. Búgingi kúnde bilimlendiriw sisteması aldında oqıwshılardıń huquqın, siyasiy sanasın, mádeniyatın rawajlandırıw, watan aldındaǵı juwapkershiligin kúsheytiw wazıypası turıptı. Sonday-aq, zamanagóy bilimlendiriwdiń maqseti de joqarı sanalı, dúnya qarası keń, bilimli, óziniń erkin pikirine iye, watangá

sadıq, milliy hám ulıwma insaniyılıq qádiriyaqlarǵa sadıq insanlardı tárbiyalawdan ibarat. Bul wazıypalardı jámiyetlik gumanitar pánler, sonıń ishinde, «Huquqtanıw», «Puqaralıq jámiyeti», «Milliy ideya», «Siyasattanıw», «Filosofiya», «Tariyx» hám t.b. pánler ámelge asıradı.

Akademiyaqı licey oqıwshılarınıń puqaralıq poziciyasın qalıplestiriwde «Huquqtanıw» páni ayırıqsha áhmiyetke iye. Sebebi, dáslep oqıwshılardıń huquqiy sanasın hám mádeniyatın rawajlandırıw hám usı tiykarında puqaralıq sanasın rawajlandırıw talap etiledi. Puqaralıq sanası, demokratiyalıq qádiriyaqlar, ideallar, huquq hám erkinlikler kózqarasınan shaxs, jámiyet hám mámleket ortasındaǵı qatnasılardı anlawdan ibarat. Puqaralıq sana, puqaralıq juwapkershilikti, puqaralıq mádeniyatı, sociallıq áhmiyetke iye bolǵan ózgesheliklerdi de qalıplestiredi. Oqıwshılardıń puqaralıq poziciyasın qalıplestiriwde huquqiy sana hám huquqiy mádeniyatın ornı júda áhmiyetli, sebebi, olarda sociallıq belsendilikti asırıw, jámiyet aldında puqaralıqtı anlaw kónlikpeleriniń qalıplesiwinde tiykarǵı faktor bolıp xızmet etedi. Jaslarǵı belsendi puqaralıq poziciyasın qalıplestiriw tek ǵana mámleket basshısınıń yamasa mámleket xızmetkerleriniń wazıypası emes, bálkim jaslar tárbiyasına juwapker bolǵan jámiyettegi barlıq puqaralardıń wazıypası da bolıp esaplanadı. Jaslarǵa itibar, bul eń dáslep, shańaraqtın qalaberse jámiyetin tiykarǵı wazıypasına aylanıp barmaqta. Milliy hám ulıwmainsaniy qádiriyaqlar ruwxında kámillikke erisip atırǵan jaslarǵa, hár qanday juwapkershilikli wazıypanı isenim tapsırıw mümkin, búgin elimizde óz teńleslerine úlgi bolıp atırǵan, Ozbekstandı dúnyaǵa tanıtıwda óziniń múnasip úlesin qosıp atırǵan jaslarımız kópshilikti quraydı. Jańa rawajlanıp atırǵan Ozbekstanımızda ótken bir jıl dawamında jas jigiti-qızlarımızdın 266 sı respublika, 80 ni xalıq aralıq pán olimpiadaları jeńimpazları, 12 sportshımız jáhán, 93 sportshımız Aziya chempionatlarında, 150 den ziyat jaslarımız xalıq aralıq tańlawlarda joqarı nátiyjelerge eriskeni pikirimizdiń dáliyli esaplanadı [4:252]. Tilekke qarsı, ayırım oqıwshılarımız óziniń qımbatlı waqtın nátiyjesiz jumıslarǵa sarıplap yamasa jaman jollarǵa adasıp kirip qalıp atır. Sonıń ushın usınday jaslarǵı tuwrı joǵa baǵdarlap, olardı óziniń qábilet hám imkaniyatlarına isenim oyatıw, olardı erkin pikirlew, óz puqaralıq poziciyasına iye bolıwı, puqaralıq poziciyasın ámelge asırıw kónlikpeleriniń qalıplestiriw júda úlken áhmiyetke iye. Bunday wazıypalardı ámelge asırıwdıń bir qatar faktorları bar hám olar tómendegilerden ibarat:

Birinshiden, shańaraqtaǵı sociallıq ortalıq. Ata-ananıń perzentine kórsetip atırǵan tásiiri, tuwrı baǵdarlanǵan tárbiyası. Ata-ananıń ózi perzentine úlgi bolıwı júda áhmiyetli rol oynaydı. Balanı jaslayınan erkin pikirlewge, kitapqa, belgili pán yamasa kásip-ónerge qızıǵıwın oyatıwǵa, baladaǵı qábilette erte anlap onı tuwrı joǵa baǵdarlawǵa ata-ana tikkeley juwapker. Bul jaǵday balanıń ózine bolǵan isenimin asırıwǵa úlken tásir kórsetedi;

Ekinshiden, bilimlendiriw mákemelerinde alıp barılatuǵın tálim-tárbiya jumıslarınıń durıs joǵa qoyılǵanlıǵına baylanıslı. Balanıń qábileti hám olardıń individual ózgesheliklerin esapqa alıp tálim-tárbiyanı durıs shólkemlestiriw hár qanday pedagogtan úlken sheberlik talap etedi. Eger, pedagoglar baladaǵı qábilette, intasın hám